

sen aihepiiriin. Tekijän sanonta lieene ymmärrettävä siten, että traditioita, siteitä menneisyyteen, ei pitäisi katkaista, vaan yhteiskuntaa kehitetäessä olisi lähdeittävä vanhalta koetel-

ulta kansalliselta pohjalta. Mikäli tuo pohja on kadonnut suunnittelijoiden jalkojen alta, he voivat tavoittaa sen uudestaan kääntämällä välistä katseensa taaksepäin.

VEIKKO RUOPPILA

Sanojemme historiaa

R. E. NIRVI *Sanoja ja käyttäytymistä*. Sanahistoriallisia tutkimuksia II. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1964. 194 s.

R. E. Nirvin uusi teos sisältää viisi tutkielmaa ja on jatkoa v. 1955 ilmestyneelle sarjan I osalle. Käsiteltujen sanojen ja sanapesyiden äänne- ja levinneisyysseikkojen tarkastelun ja esitettyjen semanttisten kehityskulkujen pohjana on erittäin runsas suomen murteista, vanhasta kirjasuomesta ja sukukielistä poimittu aineisto. Eräisiin aikaisempiin etymologioihin Nirvi on tehnyt lisäyksiä ja korjauksia sekä esittänyt pari uutta etymologiaa.

Ensimmäisessä tutkielmassa Nirvi tarkastelee alkuperältään epäselvää länsisuomalaisista *sääliä*-verbiä, jolla on mm. merkitykset 'panna kuntoon, järjestyseen; varustaa, hankkia; kerätä yhteen'. Hän päätyy siihen tulokseen, että se ei ole etymologisesti yhdistettävissä itämurteissa esiintyvään, säälimistä ilmaisevaan venäläisperäiseen homonyymiin. Ratkaisevana todisteena näiden sanojen eri alkuperästä hän pitää sitä, että läntinen *sääliä*-verbi rinnastuu pienimpiä merkitysvivahteita myöten *sää*-substantiivin verbijohdokseen *säätää*, joka alkuaan on merkinnyt 'panna säät järjestyseen' ja jolla on vastineita myös sukukielissä. Viimeksi mainittu ja länsimurteiden *sääliä*-verbi kuuluvatkin Nirvin mukaan etymologisesti yhteen. Erilaisuus sanansäisäisessä konsonantistossa selittyy homonymian — johon äännelaillinen kehitys olisi länsimurteissa johtanut — välttämisyprkimyksestä.

Teoksen laajimmassa tutkielmassa Nirvi käsittelee *toimi*, *täsmä*, *kuva* ja *sää*-sanueiden semanttista paralleelisuutta. Tarkastelun lähtökohtana hän pyrkii pitämään, mikäli mahdollista, selviteltävinä olevien sanojen konkreettisia merkityksiä. Hän osoittaa, miten positiivinen affekti saattaa aiheuttaa sanan leviämisen laajalle konkreettisten käyttöyhteyksiensä ulkopuolelle. Vaativäistöisten, useampiin kankaiden kudonnan terminologiaan suomen itämurteissa, karjalassa, inkeroismurteissa ja virossa kuuluvaa *toimi*-sana johdoksineen on siitä oivallinen esimerkki. Tällaisina konkreettisen tilanteen pohjalta syntyneinä ilmauksina Nirvi mainitsee mm. viron valmista tarkoittavat adverbis »toimel» ja »toimes», joihin voidaan verrata suomen murteissa esiintyvää sanontaa »kangas on toimella» 'aiotun kangaslaadun kuvioitus on hahmottunut'. Suomen »saada toimeksi» 'saada aikaan' -ilmauksen alkuperäinen konkreettisuus kuvastuu puolestaan murre-esimerkistä »Ei niist (huonoista hahtuvista) saanum mitään toimeks». Itämurteiden *toimi*-substantiivi on kuvallisista sanonnoista abstrahoitunut myös älyn, järjen ja tajunnan ilmaisimeksi. Nirvi tähdentää kuitenkin erityisesti, että yleensä *toimi*-sanan konneksiot on tajuttu kuvallisiksi ilmauksiksi, ts. ne ovat säilyttäneet alkuperäistä konkreettisuuttaan; esiintyyhän tämä sana yhä suomen itämurteissa, karja-

lassa ja virossa abstraktisten käyttöyhteyksiensä lisäksi myös kudontaterminä. — *Täsmä*-sanueesta Nirvi huomauttaa, että sen edustajat esiintyvät kansanomaisina vain itämurteissa. Venäjän kielestä hän on löytänyt tälle sanalle kudonnaisnauhaa tarkoittavan äännevastineen ja toteaa, että kyseessä on lainautuminen venäjämästä suomeen, mistä selittyy myös outo sanansisäinen konsonanttiihtymä. Lainattu sana on sittemmin saatettu käsitellä nauhakuvointia tarkoittavaksi. Tähän merkitykseen pohjautuneen konnektion »tehdi täsmälleen» 'tehdi huolellisesti' (alk. 'tehdi mallin mukaan'), jota voidaan pitää siten konkreettisesti kutomistilanteesta syntyneenä vertauksena. Satakuntalais-hämäläinen säänomini ja itämurteinen *kuva*, jotka samoin kuuluvat kudontaterminologiaan, ovat etenkin adverbisilta käyttötavoiltaan *täsmä*-pesyeeseen sekä muodollisesti että semanttisesti verrattavissa.

Käsitellyistä sanoista on *toimi* jo alun perin, kuten Martti Rapola teoksessaan »Vanhan kirjasuomen *toimi* johdannaisineen» on esittänyt, kuulunut tekstiilien valmistuksen käsittepiiriin. Paralleelien perusteella Nirvi arvelee myös sen myöhäisemmän synonyymien, *täsmä*-sanan, jo alkuaan olleen kudontatermi. *Toimi*, *täsmä*, *kuva* ja *sää* -sanojen rinnakkaisuuden selvitykseksi hän viittaa tunnettuun teoriaan, jonka mukaan affektipitoiset käsitteet vetävät puoleensa uusia nimityksiä, jolloin osittaiset synonyymit lähenevät yhä toisiaan.

Suomen murteille tuntemattoman *sopa*-sanan historiaa Nirvi selvittää teoksensa kolmannessa tutkielmassa. Kirjasuomeen tämä tavallisimmin paitaa tarkoittava substantiivi on tullut karjalaisista kansanrunoista. Itäisissä lähisukukielissä sillä on myös merkitys 'mekko', ja lisäksi niissä tavataan pukeutumista ilmaisevia *sopa*-sanan verbijohdoksia. Viiron vastine puolestaan tarkoittaa vuodepeitettä, hartiaviittaa tai vaippahametta, jotka kaikki ovat suorakaiteen muotoisia vaatekappaleita. Näiden virolaisten mer-

kitysten Nirvi katsoo olevan alkuperäisiä, sillä *sopa*-sanan itäiset merkitykset voidaan selittää edellisten pohjalta. Kyseessä on siis vaatekappale, jota toisaalta on käytetty peittona, toisaalta pukimena. Rinnakkaistapauksina hän mainitsee germaanisiperäiset sanat *hame* ja *vaippa*. E. N. Setälän primaariksi arvelma *sopa*-sanan 'paita'-merkitys on siten Nirvin mukaan sekundaari. Maantieteellisten levinneisyysuhteiden ja merkitysten pohjalta hän kumoaa Heikki Paasosen oletuksen, että tämä substantiivi olisi arabialaislähtöinen kulkusana.

Sopia-verbin etymologisessa tarkastelussa on aikaisemmin kiinnitetty huomio lähinnä sen merkitykseen 'mahtua', ja useimmat käyttötavat selittyvätkin myös Nirvin käsityksen mukaan tämän merkityksen pohjalta, mm. eräät inhimillistä käyttäytymistä kuvastavat ilmaukset. Sovussa olemisen ja sopuun pääsemisen ilmaisimena suomessa ja laajalti ims. kielissä se perustuu hänen nähdäkseen entisajan perhe- ja asumisoloihin. Useiden perheiden muodostamisessa yhteisöissä on vaadittu sekä »mahtumista» että »sopimista». *Sopia*-verbillä on siten jo varhain ollut kahtalaista käyttöä, ja tältä pohjalta on syntynyt helposti monia kuvailmauksia, joista useissa on säilynyt myös alkuperäinen paikanmäärittäen illatiivimuotoisuus.

Abstraktiset *sopia*-verbin käyttötavat selittyvät siis luontevasti sen 'mahtua'-merkityksestä. Sukukielistä käy kuitenkin ilmi, että tämä merkitys on periferinen, ja virosta se puuttuu kokonaan. Etymologioinnissa ei voida olla ottamatta huomioon, Nirvi tähdentää, *sopia*-verbin itäisissä lähisukukielissä tavattavaa homonymia, jota edustaa mm. vepsän *sop'ta* 'pukea, vaatteeta'. *Sopia*-verbi voidaanankin luontevimmin yhdistää vanhaan 'peitettä, vaatetta, punta' merkitsevään *sopa*-substantiiviin. Sanoja *sopia* ja *sopa* ei ole äänneseikkojen yksinkertaisuudesta huolimatta osattu yhdistää aikaisemmin ilmeisesti siitä syystä, että ei ole tunnettu *sopa*-sanan merkityk-

siä. Niillä alueilla, joilla tämän substantiivin vanha merkitys 'puin, peitto' esiintyi, on sitä vastaavan verbin käyttö ollut samoin kahtiajakoista. Yhteisen sovan alle peittäymisestä ovat lähtöisin sekä *sopia*-verbin 'mahtua'-merkitys että myös monet sen abstraktiset merkitykset, joita on esiintynyt jo kantasuomessa. — Nomini *sopu* 'sovinto, sopuisuus' puolestaan ei Nirvin mukaan palaudu kantasuomeen asti. Tämä levinneisyydeltään itäinen ja merkityksiltään *sopia*-verbin abstraktisiin käyttöihin liittyvä substantiivi on synnyttänyt deverbaalinen.

Viimeksi Nirvi tarkastelee *leina*, *leinä* ja *leino* -asuisia homonyymeja. Suurimman merkitysryhmän muodostavat näihin kantasanoihin perustuvat surun ja huolen ilmaisimet, joita tavataan suomessa, karjala-aunuksessa, Inkerin murteissa, vatjassa ja virossa. Inkeriläismurteissa ja virossa nämä sanat liittyvät varsinkin vainajan suremiseen, surutapoihin ja surumerkkeihin. *Leinä*-sanueen voidaan katsoa olevan kantasuomalainen. Etymologinen sanakirja yhdistää siihen lisäksi suomesta Gananderin mainitseman adjektiivin *leina* 'heikko, voimaton' sekä murteista tallennetut sanat *leina* 'poutavuosi, huono kasvu' ja *leinata* 'heikentää', 'valittaa', 'pyörryttää'. Edelleen on tähän pesyeeseen liitetty eräitä etäsukukielten vastineita, jotka Nirvi kuitenkin merkitysten heterogeenisuuden vuoksi hylkää. Lähinnä sanueessa esiintyvän äännevaihtelun *-ei- ~ -ai-* (virE *laina-*) perusteella hän olettaa, että *leinä* -variantteineen olisi balttilaista alkupeuraa. Sekä sanan semanttinen puoli että äänneasujen maantieteellinen jakautuneisuus muiden balttilaisten lainojen edustuksen mukaisesti viittaa hänen nähdäkseen tähän mahdollisuuteen. Balttilaista originaalia edustavat latin ja lietuan sanat tarkoittavat ohutta, huonoa ja kitukasvuista. Niiden pohjalta selitty-

vät 'poutavuoden' ja 'huonon kasvun' merkitykset sekä ihmisestä käytetyt 'laihahan' ja 'kuihtuneen' merkitykset. *Leinata* 'pyörryttää' sen sijaan kuuluu kokonaan toiseen pesyeeseen. Viron ja Inkerin vastineiden surutapoihin liittyvät käytöt ovat sakan Trauer-sanana myöhäistä vaikutusta.

Useille *lein*-kantaisille sanoille Nirvi on löytänyt lähtömuodon vieraista kielistä. Siten esim. verbien *kleinata* 'hiuduttaa (nälastä)' ja *leinata* 'pyörryttää' ja adjektiivin *leini* 'ohut, heikko' originaalia edustaa nykyruotsin *klen* 'heikko, sairaaloloinen'. Peräpohjalainen *leino* 'poromerkki' ja vienalainen *kleinä* 'merkki, puumerkki' ovat lainautuneet suoraan venäjältä, itämurteiden *leima* 'merkki, täplä, kartta' on saatu samalta taholta karjala-aunuksen kautta. — *Lein*-kantaisesta paikannimistöstä Nirvi huomauttaa, että sen ei Suomen, Inkerin ja Viron esiintymien runsaudesta huolimatta tarvitse olla kantasuomalainen. Ainakin osa nimistä on lähtöisin homonyymisista propeista. Joissakin tapauksissa taas lienevät lähtökohtana *lein*-pesyeen 'kitukasvuista' merkitsevät sanat.

Eriytyistä huomiota ansaitsee tässä Nirvin teoksessa pyrkimys johtaa sanojen abstraktisia merkityksiä suoraan niiden konkreettisista käyttöyhteyksistä, kuten hän esim. *toimi*, *täsmä* ja *sopia* -sanojen tarkastelussa on tehnyt. Toisena huomattavana tutkimustuloksena mainittakoon *sopia*-verbin ja *sopu*-substantiivin yhdistäminen kansatieteellisesti mielenkiintoiseen, ennestään vähän tunnettuun *sopa*-sanaan. Myös *lein*-alkuisten sanojen ryhmittely tuntuu luotettavalta. Tekijä on tuonut käsittelemistään sanoista ja sanapesyeistä esiin monia kiinnostavia, yleiskielelle tuntemattomia käyttötapoja ja merkitysvivahteita.

PIRKKO HOLMBERG